

İMGE, İMGELEM VE İMGELEME KAVRAMLARI BAĞLAMINDA SANAT ESERİNİN OLUŞUMU (Araştırma Makalesi)

Necmettin KARABULUT (*)

Fatih DAŞDEMİR (**)

Öz

Sanatsal oluşumların insan ile var olduğu bilinmektedir. Bu oluşumların insana bağlı yaratıcı süreçleri tetikleyerek ve onlara yeni bir yaklaşım sunarak kendi başına bir sanat eseri olma niteliği kazandırdığı görülmüştür. Sanatçının toplumlardaki yerini ve önemini ortaya koyan en önemli şeylerden birisi de ona bağlı gelişen yaratımsal olgularının birçok alana yansımadır. Bu noktadan hareketle çalışmamızın kapsamı gereği imge, imgelem ve imgeleme bağlamında oluşturulan sanat eserinin tarihsel süreçlerdeki oluşumlarında, imge ve imgeye bağlı oluşturulan sanat eserinin sanatçıya bağlı değişken özellikleri ele alınmıştır. İmge ve imgeye bağlı oluşturulan imgelem ve imgeleme kavramlarının sanat eserindeki rollerine ilişkin özellikleri ele alınarak çalışmanın önemi üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Konuya ilişkin kavramlar; nitel veriler çerçevesinde değerlendirilmiş olup, imge, imgelem ve imgeleme kavramlarına bağlı kalınarak bir sanat eserinin oluşum süreçlerindeki etkenleri ve nedensellikleri irdelenmiştir. Sanat tarihi süreçlerinde; sanat eserinde kullanılan imgenin, dönemsel olarak hangi süreçlerden geçtiği ve buna bağlı olarak o dönemlerde yaşanan toplumsal faaliyetlere ilişkin olayları ve olguları yansıtmayla imgenin sanattaki işlevi ve sanatçıya sunduğu yaratım süreçleri bu çalışmanın amacını oluşturmuştur. Sanat eserinin oluşumunda toplumsal yapı ve farklılıkların içerdiği değişkenlikler, uygarlıkların sosyokültürel özelliklerini yansıtmalarının yanı sıra onlara özgü yaşamsal ritüellerin izlerinin de yansıtıldığı bir zemin oluşturduğu görülmüştür. Geçmişte var olan uygarlıkların özelliklerini günümüze taşıyan ve yansıtan imge ve imgeye bağlı kavramlar; gösterge, sembol, tema ve konu gibi

*) Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi Ana Bilim Dalı
(e-posta: nkarabulut@atauni.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8540-5872>

**) Kars Güzel Sanatlar Lisesi Görsel Sanatlar Öğretmeni
(e-posta: fatihdasdemirr@gmail.com). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2012-4102>

unsurlarla bütünlük sağlayarak onlara ait farklılıkların yansıtılmasında da büyük bir rol oynamıştır. Bu hususta imge, imgelem ve imgeleme kavramları incelenerek sanat eserindeki yeri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Sanat Eseri, İmge, İmgelem, İmgeleme.

Formation of Art Work in the Context of Image, Imaging and Imaging Concepts

Abstract

It is known that artistic creations exist with man. It has been observed that these creations have triggered creative processes and have offered them new perspectives which allowed them to have the ability to exist as new artistic creations on their own. One of the most important things that emphasizes an artist's place and importance in a society is the fact that the development of the creational phenomena that is attached to the artist has influences on numerous other fields. From this point on, due to the scope of our research, the creation of artwork formed in the context of imagery, imaging and imagining within the periodic processes, the variable attributes of imagery and artwork based on imagery were mentioned. The concepts of imaging and imagining based on the imagery and the imagery's role was mentioned to emphasize the importance of the work. Descriptive method was used in this study. Concepts related to the subject; qualitative data were evaluated and the factors and causality of an art work in the formation processes of an art work were examined by adhering to the concepts of imagery, imagery and imagery. The purpose of this work is to observe the images used in the works of art, ones that reflect which periods it has been through and according to this, reflect events and phenomena based on the certain societal activities at the time. This reflection allows us to understand the imagery's purpose and the creational processes it offers to the artist. During the creation of an artwork, the variables in the societal fundamentals and differences between cultures, which reflects a civilization's socio-cultural attributes, also prepares a ground for the reflection of daily rituals specific to these societies. The imagery and the concepts bound to it; indicator, symbol, theme and subject, which carry the attributes of the societies of the past form a unity and play a crucial role which reflects certain differences belonging to these societies. Imagery, imaging and imagining concepts were examined to understand their place in the artwork under this subject.

Keywords: Art, Artwork, Imagery, Imaging, Imagination.

1. Giriş

Sanat, insanın doğa karşısındaki var oluşunun kalıcı izlerini nesneleştiren ve nesnelleştirilen olgular bütünü olarak ifade edilmektedir. İnsan ile varlığını sürdüren sanatın, insan belleğiyle tarihi süreçlerden günümüze iz oluşturduğu görülmektedir. Farklı yüzyellere ve kütlelere işlenen bu izler zamanla çeşitli şekil, sembol, simge ve imgelere dönüşmüştür. Bu kavramlar süreç içinde tek boyutlu kavramdan iki boyutlu ve üç boyutlu

kavramlara geçişi sağlamada önemli ilke olmuştur.

İnsanlığa ait göstergelerin (işaret-sembol- dizin vb.), temel dayanağı mahiyetinde olan imge kavramının etkisi, plastik sanatlarda oldukça etken bir sürecin başlatıcısı olmuştur. Farklı toplumlara ait kültürel yaklaşımların, düşüncülerin ve inançların yansıtılmasını sağlayarak ve onları somutlaştırarak insanlığa kolaylıklar sunan bir çabanın ürünü olarak görülmektedir. Bu hususta imgenin sunmuş olduğu anlam, toplumlara ait olaylar ve olgular bağlamında sanat eserlerine yansıyan yönlerinin sanatçıyla bütünleşmesini sağlamıştır. İmge ile edinilen yaratımlar; sanatçıya ait duyguların estetik değer kazanmasını sağlayarak, sanattaki anlamının toplumlarca geniş bir çerçevede yayılmasını etkilemiştir.

Doğada var olan bir nesnenin sanatçıya bağlı kalınarak yeniden yorumlanması, ona yeni nitelikler kazandırılması hususunda imgeden söz etmek mümkündür. İmge, duyu organlarıyla algılanabilen biçimlerde nesneyi somutlaştırmayı amaç edinse de bir varlığın düşsel kopyası olarak da tanımlanmaktadır. Gerçek bir nesnenin zihinsel süreçlerle yeniden oluşumuna yönelik tasarımılamadır. İmgelem ise, insana bağlı bir yeti ile imgeler arasındaki ilişkileri birleştiren onları harmanlayan ve yeni oluşumlar yaratma örüntüsü ortaya koyan bir kavramdır. İmgeleme' den de söz edecek olursak, hayalde canlandırma, "zihinde bir fikir ya da resim yaratma yeteneğidir" (Gawain, 1999, s.5).

Bir sanat eserinin oluşum sürecinde onu etkileyen faktörler olarak yaşanan çağ, coğrafya, inanç, kültür, ekonomik durum ve sanatçının ruh yapısı gibi etkenlerinde rol oynadığı düşünülerek sanat eserinin meydana geldiği süreçler dikkate alınmalıdır. Bir sanat eserinin meydana geldiği süreçler doğru değerlendirildiği takdirde sanat eserinin kendi özgün anlamını bulması muhtemeldir. Rideal, sanat ve imge kavramlarından şöyle bahsetmiştir;

Sanat sözcüklerin olmadığı görsel bir dildir, dolayısıyla sanat yapıtları üzerine sözlü veya yazılı iletişime dayalı çıkarımlar, her ne kadar paralel de olsalar, gerçek bir eşdeğer olamazlar. Diğer taraftan, resimler üzerine tartışmak imgeyi anlayıp, ondan keyf almamıza ve yaratım süreci hakkında daha çok şey öğrenmemize olanak sağlar (Rideal, 2018, s.7).

Bu noktadan hareketle imge, imgelem ve imgeleme kavramları bir sanat eserinin oluşumunda yaratıcı süreçlerin temel odak noktalarıdır. İmge, imgelem ve imgeleme bağlamında oluşan sanat eserinin farklı dönemsel temalarının nasıl bir yol izlediği sonucuna ulaşmak amaçlanmıştır.

1.1. Yöntem

Bu çalışmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Betimsel yöntemde, konuya ilişkin verilere ulaşılarak daha önceki belirlenen konulara göre özetleme, değerlendirme ve yorumlama yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu hususta, konu ile ilgili yazılı metinlerden ve

bireylerin görüşlerinden hareketle doğrudan alıntılara yer verilmesi çalışmanın yöntemini belirlemiştir. Konuya ilişkin kavramlar; nitel veriler çerçevesinde değerlendirilmiş olup, imge, imgelem ve imgeleme kavramlarına bağlı kalınarak bir sanat eserinin oluşum süreçlerindeki etkenleri ve nedensellikleri irdelenmiştir.

Çalışmada veri toplamaya yönelik, farklı üniversitelere ait kütüphanelere, halk kütüphanelerine ve Ulusal tez merkezine ulaşılarak; kitap, ansiklopedi, makale, dergi ve tezler gibi kaynaklar taranmıştır. Tarama sonucunda yaklaşık 33 kaynağa ulaşılmış olup, çalışmada; 1 tez, sempozyumlarda ve farklı dergilerde yayımlanan 7 makale, 13 kitap ve 1 internet kaynağına yer verilmiştir. Kişisel arşivler ve referans yayınlara ulaşılarak farklı internet sitelerinden konuya ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda elde edilen verilerin, çalışmanın konusu ve içeriği bakımından örtüştüğü görülerek çalışmanın şekillenmesine doğrudan etkisi olmuştur. Bu doğrultuda belli başlı verilere yer verilmiştir. Çalışmada; sanat, sanat eseri, imge, imgelem ve imgeleme kavramları anahtar kelimeler olarak belirlenmiştir.

Veri analiz süreci çerçevesinde, konu ile ilintili olan temel kavramlar araştırılmıştır. Bu kavramların birbirleriyle olan ilişkilerinin ve değişkenliklerinin hangi süreçlerden geçerek sanat eserinin oluşumunda ne tür farklılıklar yarattığı ve sonuç olarak hangi boyuta indirildiği, yöntemde belirtilen tarama modeline göre ele alınmıştır.

Araştırmada etik ilkelere uygun bir şekilde veri toplanmış ve elde edilen veriler objektif bir şekilde rapor edilmiştir. Araştırmada yararlanılan kaynaklar ve fikirler kaynakla belirtilmiştir.

2. İmge, İmgelem ve İmgeleme Kavramları Bağlamında Sanat Eserinin Oluşumu

Sanatın ilk belirtileri insan varlığıyla vücut bulmuştur. İnsan doğası gereği düşünen, gördüğünü algılama ve anlamlandırma çabasına giren zihinsel süreçleri başlatarak çıkarımlar yapan bir varlıktır. İlkel sanatların oluşumlarında mağara duvarlarına ve kayalara kazınan semboller, insanın gördüğünü yansıttığının ilk örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mağara duvarlarına kazınan sembollerin ilk yansımaları insan belleğinin imgeler oluşturmasıyla başlamış ve zamanla farklı yüzeylere işlenerek günümüze kadar gelmiştir. Bu hususta insan doğada var olanları zihninde işleyip ve kurgulayıp onlara yeni bir boyut kazandırarak imgeler oluşturmuştur.

2.1. İmge

İmge, insan doğasında var olan ve insana özgü bir yaratımla ortaya çıkan bir kavramdır. Bir nesnenin veya herhangi bir varlığın olduğu gibi yeniden tanımlanmasını gerekli kılan ve onu somut ya da düşsel olarak sezgide canlandırma, tasarlama eğiliminde gösterilmesidir.

İmgenin, “hayal”, “düş”, “izlenim” ve “görüntü” gibi anlamdaş terimlerde kullanıldığı görülmektedir (Alakuş ve Özsoy, 2017). Konumuz itibariyle imge, görüntü olarak ele alındığında zihinde hayali olarak canlandırılan iç gerçekliğin dışavurumudur. Çok eskiden tartışıla gelen bir kavram olarak birçok düşünür tarafından da farklı tanımlamalarla dikkat çekmiştir. Şöyle ki, Platon, gerçekliğin yansıması olarak, Epiküros ve Demokritos, maddesel olarak, Descartes ise, zihinsel süreçlerle beyin içinde kalan izler olarak tanımlamışlardır (Işıldak, 2008). Günümüzde ise, “Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal anlamına da gelen imge, duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin dilince yansıyan benzeri, hayal, imaj olarak tanımlanmıştır” (Çetin, 2011, s.4). Diğer bir tanım ise, “İmge, zihinde oluşan izlenimleri, dünyaya ilişkin gerçeklikleri, yeniden üretir ve belirli bir bilince dair görsel yansımalar sunar. İmgenin sanatsal temsili, gerçeklikle olan ilişkisine bağlıdır” (Akdağlı ve Eyigör Pelikoğlu, 2018, s.76). Keser, imgeyi, “Gerçekçiliğin zihindeki yansıması” (Keser, 2009, s.168) olarak tanımlamıştır.

2.1.1. İmge Kavramının Tarihsel Süreçleri

Tarihsel süreçlerde imgenin ilk örnekleri olarak, mağara duvarlarına ve kayalara kazınan hayvan betimlemeleri gösterilebilir. İlkel sanatlarda bu betimlemelerin zorunluluğunun gerekçelerinden üretildiği ve büyüsel inançların etkisiyle de varlığını hissettirdiği görülür. İlkel insanın yapmış olduğu resimlerde imge ve gerçek olanın belirsiz olarak ele alındığı görülmektedir. Arkaik dönemde Mezopotamya, Mısır ve Antik Yunan sanatlarında betimlenen hayvan imgeleri daha da formsallaştırılarak oldukça gerçekçi esaslara dayandırılmıştır. Bu hususa şöyle dikkat çekilebilir; “Ne var ki, bu yerkürede yalnızca iki kez, Eski Yunan’da ve Rönesans Avrupası’nda, sanatçılar sistematik olarak, birkaç kuşak boyunca, imgelerini görülür dünyaya adım adım yaklaştırmaya ve gözü aldatabilecek benzerliklere ulaşmaya çalışmışlardır” (Gombrich, 2015, s.11). Böylelikle imgenin gerçeklerine benzetilmeye çalışıldığı bir kanıtı olarak düşünülmesi yerinde olacaktır.

Sümerlerde, imgeler piktogram ve ideogram olarak nitelendirilmiştir. Temsil etme veya edilme anlayışıyla yapılan ve modellerine (benzer) benzetilen ikonlara piktogram; kendilerince oluşturdukları soyut imgelere ise ideogram adını vermişlerdir. Mısır sanatında ise, inanışlarının etkisinde kalınarak katı kurallar dâhilinde ortaya koydukları imgelerin karakteristik bir yaklaşımla sunulduğu görülmektedir. Ruhun imge tesirinde hayat bulacağına inanılmıştır. Yunan sanatında, imgelerin izleyiciyi etkileme gayesiyle yapılan gerçeğe hizmet etme anlayışı hâkim olmuştur. Bizans sanatında ise, imge tam anlamıyla kişilerin yerini alan ve onları temsil eden bir unsur haline gelmiştir (Bayav, 2009). Bu noktadan hareketle Bizans sanatında İkonoklazma dönemi (726-842) olarak adlandırılan süreçte tasvir yasağının getirdiği olumsuzluklar, ikon resimlerine karşı çıkılarak imge kavramı bağlamında var olan İsa betimlemelerinin, taklit edilerek manevi değerleri ortadan kaldıracak endişesi taşınmasıyla, birçok sanat eserinin tahrip edilmesine neden olmuştur. “...Bugün sonsuz bir dolanımına sokulmuş olan imgenin, sanki artık tasvir ettiği kaynaktan doğduğuna ve saklı gerçekliğine dair inancın yitirilmiş, bir zamanlar aynı

ikonadan şüphelenildiği gibi onun taklit yoluyla... modelin biçimini sergilediğine dair umudun terk edilmiş olmasıdır” (Sayın, 2004, s.8). Skolastik düşüncenin hâkim olduğu Ortaçağ sanatında, kutsal sayılan öğretilerin imgeler vasıtasıyla resimlerde vücut bulduğu görülmektedir. İmgeler kutsal öğretilerin hizmetinde olmuştur (Bayav, 2009). Ortaçağ sanatını izleyen Rönesans sanatında ise, imgeye farklı bir anlam yüklenerek ifade edilmeye çalışılmıştır. Bir kişi tarafından yaratılan imgeye o kişinin de kendine özgü görüşlerinin olduğunu yansıtan bir anlam yüklendi. Bu hususta imge bir nesnenin diğer bir nesneye nasıl göründüğünü açıklayan bir yapı haline dönüştü. Sürekli değişimsel tavır takınan imge, bireyselliğin bilinci ve tarih bilinciyle birlikte gelişimsel seyir izledi. Bu bilinçsel eğilimler ise Rönesans’ın başlangıcından itibaren var olan niteliklerin bir göstergesiydi.

Rönesans, Antik Yunan ve Roma sanat anlayışlarını yeniden canlandıran bilgi ve düşüncenin sunmuş olduğu yeniliklerden faydalanılan ve kendisinden sonra gelen dönemleri etkileyen yeniden doğuşun temsili olmuştur. Rönesans ile birlikte resim anlayışlarında plastik ve estetik açıdan birçok imgenin kullanıldığı aşikârdır. İnsan ve çevresi yoğun olarak işlenmiştir. Özellikle dikkat çeken imgelerden at figürleri, dönemin önemli sanatçıları Paolo Uccello, Donatello, Leonardo, Raffaello, Dürer, Veronese ve Tiziano gibi ressam ve heykeltıraşların eserlerine konu olmuştur.

Barok sanatta, her şey karanlığın içinde aydınlanan bir üslupla yansıtılmıştır. İmgelerin karanlık ile bütünlük oluşturacak şekilde sunulduğu görülmüştür. Karanlığın içinde yansıyan ışık, dönemin sanatçıları tarafından oldukça etkili kullanılmıştır. Romantizm sanat akımında ise, imgenin yeni bir yaratım sürecine girdiği görülmektedir. Duygunun ön plana çıktığı ve işlenen konularda dramatik sezgilerin olduğu görülmüştür.

İmge, 1798’de litografinin icadı ile büyük bir gelişim göstermiş ve 19. yüzyıla kadar yansıma kuramı bağlamında ele alınmıştır. Yani var olan bir bilginin objektif gerçekliğiyle insan zihninden kaynaklanan bir yansıma olduğunu ve buna bağlı olarak da insan bilgisinin de var olan objektif gerçekliği yansıtmakla kalmayarak, onu sürekli yenileyerek yarattığını ileri süren yaklaşım paralelinde seyir izlemiştir. Ziss, yansıma kuramını açıklarken imgenin öznel yönüne dikkat çekmiştir. Ona göre, “...İnsan bilinci çevresel gerçekliğin bir imgesidir, nesnel dünyanın öznel bir tasarımıdır” (Ziss, 2009, s.61).

“19. yüzyılda imge maddesel olmaktan çıkar, anlık yaşamın bir parçası olur” (Işıldak, 2008, s.66). 20. yüzyılın başlarından itibaren yapılan deneysel çalışmalarla zihinsel imgelerin sürekli değişkenlik özelliği gösterebileceği sonucuna ulaşılmıştır (Işıldak, 2008). Bu bağlamda imge kavramı, 20. yüzyılda gelişim göstererek, fotoğraf makinasının kullanımıyla da birçok alanda her şeyin resminin her yerde görülebilir olmasına olanak sunmuştur (Çetin, 2011). Modern sanatta ise, kolaj tekniğinin gelişmesiyle imgelerden yeni bir imge yaratma sürecine girilmiştir (Bayav, 2009). Zamanla farklılaşan ve üslupsal yaklaşımlarla kendini özgürce ifade etmeye çalışan sanatçı, var olan nesnellüğün betimsel imgelerinden sıyrılarak kendi iç yansımasının dışavurumunu gerçekleştirirken soyut imgeler yaratmayı da başarmıştır.

2.2. İmgelem

İmge ve yaratma kavramlarının ilişkili olduğu önemli bir sorunsal ise imgelemdir. İmgelem, imgenin yeniden yapılandırılmasının kapılarını sanatçıya aralayan, imgeler arasında yeni bir bağlantı sağlayan ve sanatçının yeteneği ile özdeşleşerek yeniden kurgulanıp, anlamlandırılarak yeni bir boyut kazandırılmasıdır. “İmgelem, edinilmiş imgeleri birleştirip kaynaştırma ve bu birleşiklerden yeni imgeler tasarlama yetisidir... ve bir imgeyi yeniden canlandırmaktan yaratıcılığa kadar yükselir” (Hançerlioğlu, 2008, s.184). Sanatçı edindiği imgeleri yaratıcı gücünün etkisiyle ele alarak onları yeni imgeler yaratma amacıyla farklı tasarımlar oluşturma çabasına girmektedir. Bu hususta imgelem, zihinsel süreçlerle doğup gelişen fikir, güdü ve yeni bir eylemin başlatıcısı olarak düşünülebilir.

İmgelem ile ilgili farklı görüşler belirten düşünürlerden Platon, imgelemi; gerçek dışı bir imgeye gerçekçilik kazandırılması hususunda zihinde canlandırma olarak yaklaşırken; Aristo, eylem halindeki duyunun ortaya çıkan bir hareketi olarak açıklamıştır. Descartes ise, imgelemin iki yönlülüğüne dikkat çekerek ruhsal ve bedensel izahı üzerinde durmuştur ve bedensel imgelemi de üretken ve yaratıcı olarak ikiye ayırarak açıklamıştır. Kant’a göre de imgelem, nesnenin varlığı orada olmasa bile zihinde canlandırılabilceğini ifade etmiştir. Sartre, ise var olmayan bir şeyi amaç edinmek veya ona yönelmek olarak açıklamıştır (Bayav, 2009). İmgelem gerçekte var olmayan herhangi bir objenin veya olayın kafada düşünülen biçiminin süreci olarak da açıklanabilir. Çünkü düşünce süreci zihinde yeniden canlandırmayı da beraberinde getirmektedir. İnsan belleğinin imgeler arasındaki çeşitli değişkenliklerini de düzenleyen bir kurgulama yetisi oluşturmaktadır. Keser’den aktaran Yüce, “Eugene Delacroix’ da dehanın kaynağı olarak imgelemi görüyor ve imgelemin, “başkalarının göremediği anlamları görmek ya da başkalarından farklı olarak görmek” olduğunu belirtiyor (Yüce, 2013, s.227). Burada imgelemin herkes tarafından farklı olarak düşünülebileceği ve yaratılabileceği gibi imgelerle farklı bağlantılar da kurulabileceği izlenimi sunulduğu görülmektedir. İnsan sanatın sunmuş olduğu özgür düşünceyle imgelemlerini izleyiciye aktararak, kendisini ifade ettiği gibi bu sürece izleyiciyi de dâhil ederek onlarla yeni bir imge ve imgelem yaratma durumunu da gerçekleştirmiş olur.

San, imgelemin sanat etkinliği sürecindeki rolünü şu üç ayırıcı özelliğiyle açıklamıştır; “düşlem, yansıtma ve özdeşleme” (San, 1977, s.61). Düşlem, düş gücünün bağımsız olarak işlemesiyle gerçek dışı imgelemler yaratırken, yansıtma, imgelerin plastik unsurlarla vücut bulmasıyla ilgilidir. Özdeşleşme ise, sanatçının yarattığı imge ile kendisinin bütünleşmesi olarak tanımlanabilir.

2.3. İmgeleme

İmgeleme, “kişinin zihinsel olarak herhangi bir olguyu canlandırmasıdır. Bu durum imajinasyon olarak tanımlanabilir. İmgelemenin bireysel dönüşümlerde kullanılan telkinlerle kombine edilmesiyle, dönüşümün yoğunluğunu ve hızını arttıran zihinsel bir araç olduğu çalışmalarla belirlenmiştir” (www.yeniyasamokulu.com). İmgeleme var olduğumuz andan itibaren yaşantımızın her anında gerçekleştirdiğimiz düşüncelerin, hayallerin,

planların, rüyaların ve benzeri gibi olasılıkların bir yansımasıdır. “Gerçek yaşantıların taklit edildiği bir yaşantıdır. İmgelediğimiz şeyi gördüğümüzü fark edebiliriz, imgelerken hareketleri hissedebiliriz ya da gerçek yaşantılar olmadan da seslerin, tatların ve kokuların imgelerini yaşayabiliriz” (Dinçer, 2016, s.140). İmgeleme insana ait olan duyguların, yaşantılar sonucunda bellekte oluşan izlenimlerin ve sanatların ifade ediliş biçimidir. Zihinde oluşturulabilecek bir tasarım veya resim yapma yeteneği imgeleme kavramının temel niteliğidir. Gawain, Yaratıcı imgelemeyi ise şöyle açıklamıştır;

Gerçekleşmesini istediğiniz bir şeyin açık ve net görüntüsünü yaratmak için düş gücünüzü kullanırsınız. Sonra, nesnel bir gerçek olana dek, bir başka deyişle, düşlediğiniz şeyi elde edene dek bu fikir ya da resime düzensiz bir biçimde odaklanmayı ve pozitif enerji vermeyi sürdürürsünüz (Gawain, 1999, s.5).

Bu noktada imgelemeyi zihinsel betimleme yaparak doğrulama ve onaylama sanatı olarak düşünmek yerinde olacaktır.

2.4. Sanat Eserinin Oluşumu

2.4.1. Sanat Eseri

Sanat eseri, sanatçıya bağlı süreçlerde biçimlendirilen nesnelere, insanda estetik haz ve duygular yaratmayı amaç edinen oluşumları içermektedir. İnsan beğenisine sunulan varlığın, nesnenin sanatsal oluşumla bütünleşerek izleyicide estetik beğeniler oluşturma kaygısı taşımasıdır. Bu nedenle bir sanat eserinin temel ilkesi, estetik kaygıyla vücut bularak varoluşsal eğilimlerle estetik nesne olma özelliği kazanmış olmasıdır.

Sanat eseri, bir yaratmayla ilgili olgudur. Sanatçının yaratıcılığına ve düş gücüne bağlı olarak ortaya çıkan herhangi bir sanat yapıtında iç ve dış faktörlerin etkisi yadsınamaz. Sanatçının yaşadığı çağ ve dönem, yetiştiği toplum ve bu topluma bağlı kültürel değerler dış faktörler olarak görülürken; sanatçının hayata bakış açısı, doğadan edinilen izlenimleri, üslubu, tekniği, özgünlüğü ve ruh yapısı gibi unsurlarında iç faktörleri oluşturduğu görülmektedir. Bu iki özelliğin birbiriyle kenetlenerek bütünleşmesi sonucunda ise; sanatsal yaklaşımlarda etken bir rol üstlenilmesi, sanat eseri meydana getirme ilkelerinden bazılarını oluşturmaktadır. Sanat türlerinden her bir alt alan (resim, müzik, heykel, sinema, opera mimari vs.) sanatçı kimliğiyle oluşturulmuştur ve sanatçı imzası taşıyan her bir çalışma sanat eseri olma niteliğine sahiptir.

Ersoy, sanat eserine şu şekilde değinmiştir; “Her yapıt toplumsal kökenlidir. Kendine özgü nitelikler taşıyan bir bütündür” (Ersoy, 2002, s.15). Bu hususta, geçmiş uygarlıklara ait yaşamların izlerini, günümüze taşıyan ve onları yansıtan, sanatçısına bağlı olarak özgünlük esasında anıtsal belge olma niteliğiyle tarihe ışık tutan özellikleri barındırmaktadır. Nicolai Hartman (1882-1950), ise sanat eserinin ontolojik (varlık bilimi) çözümlemesinin gerektiğini vurgulamaktadır (Turgut, 1991). Ayrıca bir sanat eserinin insan dışında var olduğunu ifade ederken; Turgut ise, şu açıklamayı yapmıştır;

Bir heykel veya bir yapı sadece bir taş kütleli, bir tablo sadece renkli bir tuval, bir roman sadece sözcükler, bir senfoni sadece seslerden oluşmamıştır. Ama bir heykel, bir yapı zorunlu olarak taş, mermer; bir tablo zorunlu olarak bir tuvale ve renklere, bir roman zorunlu olarak sözcüklere, bir senfoni zorunlu olarak seslere ve tonlara dayanır (Turgut, 1991, s.87).

Bu noktadan hareketle, eserin maddi yönüne yani fiziksel şeye dayandığını ifade etmiştir. İnsan dışında da varlıkların var olduğunu ileri sürerek bunların uzay ve zaman kategorileri içerisinde yer aldığını göstermektedir. Uzay ve zaman kategorileri bağlamında yer almak ise gerçek varlık olduklarını yansıtmaktadır (Turgut, 1991). Bu yaklaşıma paralel olarak Kara, şöyle bir açıklama yapmıştır;

Yüzey üzerine konan tüm plastik değerlerin kendilerine ait anlam ve güçleri vardır. Bir taşın, bir ağacın ya da bir balığın kendi özel varoluş biçimi vardır. Taş, ağırlığının potansiyel olarak var olan dikey hareketiyle statiktir. Ağaç istediği yöne doğru büyüyüp yayıla bilir ama pozisyonunu değiştiremez. Balık hareket edebilir ve istediği pozisyonu alabilir (Kara, 2011, s.3).

Burada her bir varlığın kendine özgü konstrüksiyon özelliğine göre hareket eğiliminde oldukları görülmektedir. Sanat eserlerinin gerçek dünyada varlığını gösteren bu yaklaşımlar bize bunların “bireysel bilgi nesnesi-objectation olduğunu” (Turgut, 1991, s.87) göstermektedir. Bilgi, özne ve nesnenin ilişkisi sonucunda ortaya çıkan üründür. Sanat eseri gerçek dünyada var olarak bir bilgi konusuna girmektedir. Bu hususta onları var olan madde yönleriyle de bilmemiz yerinde olacaktır. Bir heykelin madde yönünün taş ve mermer, bir resmin renk ve tuval, bir şiirin veya romanın sözcükler, bir müzik eserinin ses ve tonları sanat eserlerinin madde yönü bakımından bilinebileceğini işaret etmektedir (Turgut, 1991). Sanat eserine sadece bilgi noktasından yaklaşılması da yanlış anlaşılmalara ve algılamalara sürükleyeceği gibi, her bir sanat yapının da sanat eseri olarak düşünülmemesi gerektiği algısında ve bilincinde de olunması gerekir. Bir sanat eserinin sanatsal boyutlarda değerlendirilmesinde sanatın temel ilkeleri ve temel öğelerinin varlığından haberdar olunması gerekir. Bir yapıt, “...Sanat eserinin kendisine göre yaratıldığı sanat biçimiyle, o sanat eserindeki sanatsal değerlerin özel türü...” (Çelebi, 2014, s.88) bakımından ele alınmalıdır. Hartman’dan aktaran Turgut’a göre; “Sanat eseri aynı zamanda bir nesnelleşme-objectation-dediğimiz şeydir. Nesnelleşmeden bir yaratma söz konusudur. Canlı tin (sanatçı), kendini nesnelleştirirken, dışa vururken veya anlatırken sanat yapıtlarını oluşturur” (Turgut, 1991: s.87). Sanat eserinin oluşumunda soyut olan, somutlaşma eğilimi göstererek maddi olanda kendini dışa vurma eğilimi gösterir. Sanat eserinin oluşumunda sanatçı kendisini anlatırken seçilen madde (taş, toprak, kâğıt, demir, ses, harf vs.), artık bir sanat eseri niteliği taşımakla anlam kazanmıştır.

2.4.2. Sanatçı ve Sanat Eserinin Ortaya Çıkış Süreçleri

Sanat eserinin oluşumunda imge ve imgeye bağlı olarak gelişen kavramların temel dayanağı, bellekte zihinsel işlemlerle yürütülen bir ürünün ortaya çıkma sahnesinde edinilen düşsel uğraşlarıdır. “İmgeler bilincin ürünüdürler. Bilincin kültür, tarih ve toplumla şekillenmesi nedeniyle imgeler belli sosyokültürel ortamı gösterirler” (Bayav, 2009, s.108).

Kültürel farklılıkların olduğu toplumlarda imgelerin işlevleri de beraberinde farklılık doğuracak şekilde anlamlar üretmektedir. Farklı kültürlerle bağlı yaşayan her insanın imgeyi algılayışı ve edindiği imgeden yeni bir imgelem yaratımı kişinin kültürel, sosyal, siyasal ve yaşamsal birikimlerinin bir bütün içerisindeki yaratımlarıyla ilişkilidir. Bu süreçte gerçekleştirilen sanat eserinde o kültüre ait imgelerin varlığından söz etmek mümkündür. Çünkü sanatçı yaşadığı toplumların bir aynası görevini üstlenerek sanat eserinde o toplumun izlerini ve imgelerini taşımakla ve yansıtmakla yükümlü olmuştur. “İnsanları birbirinden ayıran renk, cins, din, dil, ırk ve kültür farklılıkları, imgelerin çoğaltılmasıyla sonlanıp, yerlerini herkesin eşit sayılacağı, üstünlüğün bilgi ve erdemle olacağı dönemleri başlatmıştır” (Çetin, 2011, s.9). Bütün bu süreçlerden sonra geçmişten günümüze ulaşan imgelerin, çok fazlasıyla çeşitlilik göstererek dünyaya yayılır hale geldiği görülür. Bu noktadan hareketle sanat eserlerindeki bu yoğunluk ve çeşitlilik izleyicilere eğitici olanaklar sunmasının yanı sıra, izleyiciye sanat eseri karşısında değerlendirme ve çıkarımlar da bulunma fırsatı da sunmaktadır. İzleyici sanat eseri karşısında edindiği imgelerden yola çıkarak, sanat eserinin oluşum sürecini ve ona yaklaşım noktasında ne tür plastik öğelerle şekillenildiğini fikir edinerek, eser karşısında farklı bakış açıları geliştirmesini sağlar. Örneğin, Lowry, bir sanat eserinin değeri hususundaki fikrini şöyle ifade etmiştir; “...Sanatçının bir imge yaratırken başvurduğu görsel temelin özelliği, üzerindeki duyarlılığı tayin eder. Mesela resmin içindeki şekiller, sanatçının bunları görsel bir eleman olarak kullanmaktaki duyarlılık derecesi nispetinde, eseri değerlendirişimizi etkiler” (Lowry, 1972, s.248). İzleyici olarak sanatçının sanatsal gücüne ve yeteneğine verebileceğimiz karar, bizim görsel duyarlılığımızla ilişkilidir. Sanat eserinin anlam ve değeri de bizde bıraktığı izlenimden ve etkiden kaynaklanmaktadır.

Edinilen kişisel tecrübeler sonucu görsel imgeler bağlamında içten görme ve bilgi edinme yollarının yaşanılan deneyimlerle sağlandığı görülmektedir. Nesnelere arasındaki ileti kodları, zihinsel çağrışımlar, belleğin kodlaması ve görme gücümüz gibi eylemsel süreçler sanat eserine yaklaşımda görme hafızamızın gelişmesi için hatırlatıcı ipuçları sağlamaktadır. Bu hususta, Lowry, şöyle açıklama yapmıştır;

Görme hafızamızın gelişmesi, eserler arasındaki ortak özellikleri daha iyi fark etmemizi sağlar ve bakışımızda değişmiş olur. Sanat eserlerindeki ortaklıklara önem verişimiz, bizi, bu eserlerde sık sık görüle gelen benzerlikleri hemen fark etmeye götürür. Bu ortak özellikler zihnimizde bir sanat eseri örneği, kendimizce sanat eserinde üslup dediğimiz imgeyi yaratırız. Bu imgeyi hafızamıza daha iyi yerleştirdikçe karşılaş-

tığımız yeni bir eseri de bu imgeyle ilgili olarak, yani üslup açısından görürüz (Lowry, 1972, s.234).

Sanat eserini bu şekilde gördükten sonra atılacak ilk adım sanatçının üslubuyla ilgili bilgilerin sağlanması ve sanatçının sanat anlayışını kavramak olacaktır. Sanatçı hakkında genel bilgiler edindikten sonra sanatçıya ait diğer sanat eserlerinin tanınması da bu yolla kolay olacaktır.

Sanatçının eserinde kullandığı malzemenin işlevsel boyutu da imge yaratımında sanatçıya farklı dokular ve yaratımlar sunarak yeni arayışlara sürüklemiştir. Örneğin, Alman sanatçı Ernst Barlach (1870-1938) ağırlıklı olarak eserlerinde ağaç malzeme kullanarak figürlerini ortaya çıkarırken, İtalyan sanatçı Michelangelo di Lodovico Buonarroti (1475-4564) ise, mermer malzeme kullanarak eserlerindeki figürlerine form kazandırdığı görülür. Tek bir blok taştan ve ağaçtan meydana getirdikleri eserlerinde ağaç ve mermerleri oyarak istenilen niteliklerde eser yaratımları sunmuşlardır. Bu noktada, “Sanatçı, özel boyutlardaki taş ve ağaç parçası içinde yaratmak istediği imgeyi görür, çünkü malzemesinin temelini teşkil eden hacim nitelikleri, yapısındaki biçimlendirilme imkânını sanatçıya hissettirir” (Lowry, 1972, s.134).

Sanat eserinin oluşum sürecinde değerlendirilmesi gereken hususlardan birisi de konular kapsamında ele alınacak olan imgelerin işlevsel boyutlarıdır. İmgeler her dönem belli başlı süreçleri ele alan onları irdeleyen, yeren veya yücelten bir yaklaşımı da sergilediği görülür. Natürmort imgesinin kullanıldığı kimi eserler iktidara yönelik olmuştur ve tüketimin bir sembolü olarak nitelendirilmiştir. Modern dönemde ise Hollandalı sanatçı Vincent Van Gogh (1853-1890)’un “Günebakanlar” tablosundaki çiçek imgeleri, gösteriş ve güçten ziyade mütevazılığın ve sıradanlığın bir göstergesi sıfatıyla karşımıza çıkmaktadır. Avlanma sahnelerinin betimlendiği resimlerde de belli başlı sınıfa sunulan avlanma izni, yine bu duruma örnek teşkil olarak gücün ve gösterişin temsili olmuştur. Portre resimlerinden natürmort resimlerine kadar işlenen ölü hayvan imgeleri de erkeğin bir güç ve iktidar olma özelliğini yansıttığı görülür. Bir kompozisyon da algılanabilen duyularla oluşturulan betimlemelerde, aristokrat insanların sahip olabileceği müzik enstrümanları o kişiler ile birlikte tasvir edilirken, sıradan insanların basit hazları da imgenlenmekteydi. Aristokratlar müzik enstrümanlarının yanında saygın bir şekilde resmedilirken sıradan halk, müziğin coşkusu içerisinde kendinden geçmiş bir vaziyette betimleniyordu. Portre ve beden imgeleri de her dönemin sanatçısı tarafından oldukça yoğun bir şekilde kullanılmaya gelmiştir. İspanyol ressam ve heykeltıraş sanatçısı Pablo Picasso (1881-1973)’nun, imgeye bağlı eser yaratımında, portre çalışmalarını kendi üslubu çerçevesinde tümünden kavranan bir betimlemeyle işlerken bütünlüğü sağlamak için tüm yönlerden parçaları birleştirdiğini görüyoruz (Bayav, 2009).

İmge, imgelem ve imgeleme bağlamında gerçekleştirilen sanat eserlerinin, tarihsel süreçlerde işlenen konu ve tema bakımından, toplumsal ve sosyal olaylar, sınıf farklılıkları, dinin etkisinde oluşturulan ikonlar, savaş sahneleri gibi konularda sanatçıya sunulan özgür düşünce ve yaklaşımlar imgenin yaşanılan hayatla vücut bulduğunu göstermiştir.

İmgeler yaratımıyla oluşan sanat eseri, kişiye bağlı psikolojik bir halin istenilen imgelemleri oluşturmasıyla da onların çoğalmasına işlerlik sağlayacağı gibi yeni biçimler ve esinlenmelerden de yararlanılabileceği kapılarını aralamaktadır. Bu hususta sanatçı eserini oluştururken imgeleri sürekli bir karşılık içerisinde sık sık değişikliğe uğratarak farklı biçimlemeler ve formlar yaratma gayesinde olmuştur.

3. Sonuç

İnsan ile var olmaya başlayan ve tarihsel süreçlerde zemin bulan sanatın, insana bağlı bir belleğin gücü sonucunda ortaya çıktığı görülür. İnsan yaşadığı doğa karşısında etkilendiği her şeyi belleğinde yaşatmıştır. Bu noktada insan belleğinde yaşattığı izleri düşünerek, hayal ederek onları canlandırarak ve zihinsel süreçlerden geçirerek ve onlara yeni bir özellik katarak kendini ifade etmek için bir imge yaratmıştır. Bu imgeleri de görsel bir ifadeye dayandırmak şartıyla kendisini görevlendirmiştir. Bu hususta sanat eseri çerçevesinde cereyan eden oluşumların temel dayanağının insana bağlı zihinsel sürecin sonucunda ortaya çıkan imge, imgelem ve imgeleme gibi kavramların etkisiyle var olduğu görülmüştür.

Sanat eseri, onu ortaya çıkaran kişinin varlıklara ve nesnelere yeni bir anlam yüklemesiyle, biçimlendirici faktörlerden yararlanıp ona yeniden formsal özellikler kazandırarak insanda duyu yaratımı sağlayan, beğeni ve estetik haz alma gibi hisleri barındıran bir yaratım ürünüdür. Sanat eseri sanatçıya bağlı zihinsel süreçlerle farklı yüzeylere işlenerek imgeye bağlı somutlaşmanın gerçekliğini yansıtan bir olgu olmuştur.

İmge, imgelem ve imgeleme bağlamında oluşan sanat eserlerinin dönemsel olarak farklı tema ve konularla işlenerek seyir izlediği sonucuna ulaşılmıştır. İmge, her dönemin belli başlı olaylarını ve özelliklerini yansıtan sanat eserleriyle kendini göstermiştir ve ilk olarak mağara duvarlarına ve kayalara kazınan hayvan tasvirlerinden oluşturulmuştur. Dönemin insanı imgelerini model edindiği gerçek hayvan tasvirlerinden ve büyüsel inançların etkisinde kalarak resmetmiştir. Zamanla değişen ve gelişen insan aklı imge kavramını sürekli yenileyerek toplumlarda ve medeniyetlerde farklı tasavvur etmesine sebebiyet vermiştir. Bu yönüyle Sümerlerde imgeler temsil etme mahiyetinde modellere benzetilme amacı güdülerek ikona verilen ad olarak piktogram adıyla nitelendirilirken, kendilerinin oluşturdukları soyut imgelere de ideogram adını vermişlerdir. Mısırlılar Tin'in imgenin etkisinde hayat bulacağına inanmalarıyla, katı kurallar bağlamında imge yaratımları söz konusu olmuştur. Antik Yunan sanatlarında gerçeğin amaç edinildiği bir düşünce yapısıyla imgeler yaratılmıştır. Bizans sanatıyla dönemin belli başlı kişilerini temsilen o kişilerin yerine kullanıldığı bir anlayış hâkim olmuştur. Rönesans sanatıyla da dönemin sanatçısına bağlı bir düşüncenin etkisiyle insan ve çevresinin önemsendiği bir yaklaşımın geliştiği, plastik ve estetik değerlerin ön planda tutulduğu imge olgusu yaratılmaya çalışılarak sanat eserlerine yer verildiği görülmüştür. Barok sanatıyla, ışığın ve karanlığın oluşturduğu zıtlığın egemenliğinde imgenin kullanıldığı görülmüştür. Romantizm sanat akımında ise duygunun ve işlenen konuların imge bağlamında yeni bir sürece girerek dramatik bir sezgiyle oluşturulduğu sonucuna varılmıştır.

İmge, 18. yüzyılda büyük bir ilerleme kaydetmiştir ve 20. yüzyılda ise çok geniş alanlarda etkisini göstermesiyle modern sanatta kolajlar da imgelerden yeni imgeler oluşturularak modern sanatın yansımalarında kendisini göstermiştir.

Sanat eserinin oluşumunda malzeme kullanımı imge çerçevesinde yaratıcı beceriye bağlı kalınarak ortaya çıktığı görülmüştür. İmge, imgelem ve imgeleme bağlamında gerçekleştirilen sanat eseri; konu, tema ve işlevsel yönden de uygarlıkların sosyokültürel süreçlerindeki değişimlerini ve onların birbirlerinden farklı olan yönlerini de yansıttığı görülmüştür. İmge ve imgeye bağlı yaratıcı süreçlerde ortaya çıkan sanat eseri ve onu ortaya çıkaran sanatçısı yaşadığı çağın, dönemin ve sanatsal yaklaşımların tesirinde kalarak sanatsal üsluplarına ve arayışlarına yön veren belirleyici faktörler olarak görülmüştür.

Kaynakça

- Akdağlı, S. ve Eyigör Pelikoğlu, F. (2018). Plastik sanatlarda kapı imgesi. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 4(2), 75-85.
- Alakuş, A.O. ve Özsoy, V. (2017). *Görsel sanatlar eğitiminde özel öğretim yöntemleri*, (2. Baskı), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bayav, D. (2009). Resim sanatında ve sanat eğitiminde imge. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 105-122.
- Çelebi, V. (2014). Nicolai Hartmann'ın yeni ontolojisinde varlık ve değer ilişkisi. *Felsefe ve Topumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 7(2), 74-97.
- Çetin, A. (2011). *19. Yüzyıldan günümüze plastik sanatlarda imgelerin temsiliyeti*. Sanatta yeterlik tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Dinçer, Ö. (2016). Üniversitelerde spor eğitimi alan öğrencilerin imgeleme yetilerinin değerlendirilmesi. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 14, 138-149.
- Ersoy, A. (2002). *Sanat kavramlarına giriş*. (3. Baskı). İstanbul: Yorum Sanat Yayıncılık.
- Gawain, S. (1999). *Yaratıcı imgeleme, yaşamınızı yeniden yaratacak güç*. (Çev: S. Ayanbaşı), (1. Baskı). Akasha Yayınları.
- Gombrich, E.H. (2015). *İmge ve göz*. (Çev. K. Atakay) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2008). *Felsefe sözlüğü*. (16. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Işıldak, R. Suat, (2008). Yaratımda ilk adım: İmge ve imgelem. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 2(1), 64-69.
- İmgeleme Nasıl Yapılır? (t.y). <http://www.yeniyasamokulu.com/post/imgeleme-nasil-yapilir> adresinden 29 Mart 2020'de alınmıştır.
- Kara, D. (2011). Sanat yapıtının oluşum süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1-5.
- Keser, N. (2009). *Sanat sözlüğü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

- Lowry, B. (1972). *Sanatı görmek*. (Çev: N. Yurtsever ve Z. Güvenli) İstanbul: Türkiye İş Bankası A. Ş. Kültür Yayınları.
- Rideal, L. (2018). *Resimler nasıl okunur*. (Çev: E. Nahum), (3. Baskı) İstanbul: YEM Yayınları.
- San, İ. (1979). *Sanatsal yaratma ve çocukta yaratıcılık*, (2. Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sayın, Z. (2004). *İmgenin pornografisi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Turgut, İ. (1991). *Sanat felsefesi*. İzmir: Bilgehan Matbaası.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.
- Yüce, T. (2013). İmge ve imgelem olguları çerçevesinde görsel sanatların felsefe ile olan etkileşimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,23(2), 225-232.
- Ziss, A. (2009). *Estetik*. (Çev: Y. Şahan), İstanbul: Hayalbaz Yayınları.